

SYNTHESE HET SOCIAAL-CULTUREEL LANDSCHAP IN EEN MAATSCHAPPELIJKE OMGEVING IN VERANDERING

De tekst “Het sociaal-cultureel landschap in een maatschappelijke omgeving in verandering” bestaat uit 2 delen. Een eerste deel wil het sociaal-cultureel veld in kaart brengen. Een tweede deel brengt de maatschappelijke context waarbinnen dat sociaal-cultureel werk opereert in beeld door een aantal megaontwikkelingen te schetsen en aan te geven hoe die doorwerken tot op leefwereldniveau.

1. LANDSCHAP

Het sociaal-cultureel landschap in kaart brengen, is niet makkelijk. Er is immers geen algemeen geldende en aanvaarde definitie of omschrijving van sociaal-cultureel werk of het sociaal-cultureel werkveld en de daarbinnen opererende sociaal-culturele sectoren. In wat volgt, ondernemen we vanuit Socius toch een poging tot omschrijving, afbakening en typering van het sociaal-cultureel werkveld.

Vervolgens gaan we dieper in op de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk zoals erkend door de Vlaamse Gemeenschap. We staan stil bij de verschillende werksoorten en organisatietypes en brengen de workforce van vrijwilligers, freelancers en beroepskrachten in kaart.

Om nadien terug een breedbeeldperspectief in te nemen. Hierbij vragen we ons af welke arbeidsmarktevoluties zich voltrekken in het brede sociaal-cultureel werkveld en hoe het zit met de aansluiting tussen onderwijs en de arbeidsmarkt. Ook geven we inkijk in wat we weten over en van dataverzameling en onderzoek m.b.t. het sociaal-cultureel werkveld.

We eindigen deel 1 met het schetsen van evoluties in het werkveld, in de culturele bovenbouw en in het sociaal-cultureel beleid.

►► Het sociaal-cultureel werkveld

► *Hoe kan het sociaal-cultureel werkveld omschreven, afgebakend en getypeerd worden?*

- Doorheen de geschiedenis, op de golven van maatschappelijke, economische en politieke veranderingen, is het sociaal-cultureel werk ontstaan, heeft zich getransformeerd, uitgebreid of heruitgevonden. Het vormt vandaag een breed en divers werkveld met gemeenschappelijke kenmerken.
- Een algemeen aanvaarde omschrijving of afbakening van wat we nu net onder het sociaal-cultureel werkveld verstaan, is er niet. Naargelang de gehanteerde bril kom je tot andere afbakeningen.
- De afbakening die we vanuit Socius hanteren, is gebaseerd op twee insteken. Tot het sociaal-cultureel veld behoren die sectoren, organisaties, initiatieven die een bijdrage leveren aan sociaal-culturele participatie en die meerdere sociaal-culturele functies opne-

men. Om dit na te gaan, baseren we ons in eerste instantie op beleidsstukken van de Vlaamse overheid, theorie, wetenschappelijke inzichten en historische bronnen.

- Op basis daarvan kunnen we stellen dat het sociaal-cultureel werkveld:
 - Breed vertakt en divers is.
 - Opereert op verschillende niveaus: van lokaal, over regionaal, Vlaams tot internationaal.
 - Bevolkt wordt door socialprofitspelers, profit-initiatief als overheidsinitiatief.
 - Vanuit een Vlaamse beleidsbril ingebed is in verschillende beleidsdomeinen.
 - In heel wat gevallen ondersteund en geregeld wordt door specifiek Vlaams sectoraal en categoriaal beleid.
 - Getypeerd wordt door een divers beroepenveld.
 - Een gemeenschappelijk streven heeft met betrekking tot het realiseren van participatie.
 - Verschillende sociaal-culturele functies inzet.

►► Het door de Vlaamse Gemeenschap erkende sociaal-cultureel volwassenenwerk

► *Welke werksoorten en organisatietypes kent het door de Vlaamse Gemeenschap erkende sociaal-cultureel volwassenenwerk en wie draagt ertoe bij?*

Organisaties en organisatietypes

- Het door de Vlaamse Gemeenschap erkende sociaal-cultureel volwassenenwerk bestaat uit 127 organisaties. Momenteel zijn er nog vier werksoorten te onderscheiden: verenigingen, instellingen, regionale volkshogescholen en bewegingen. Categorieën die vanaf 2021 verdwijnen. Het nieuwe decreet op het sociaal-cultureel volwassenenwerk van 2017 maakt enkel nog een onderscheid tussen landelijke en regionale sociaal-culturele volwassenenorganisaties.
- Sociaal-culturele volwassenenorganisaties hebben een heel verschillende schaal. Van twee werknemers tot +50 werknemers. Het merendeel van de organisaties heeft minder dan vijf werknemers.

Vrijwilligers, freelancers en het beroepenveld in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

- Diversifiëring van functieprofielen leidt tot een beroepenveld in het sociaal-cultureel werk.
- Het managen van organisaties wordt in toenemende mate een aparte discipline.
- De relatie tussen vrijwilligers en organisaties (en dus ook tussen beroepskrachten en vrijwilligers) is onderhevig aan verandering. Dit omwille van diversificatie in vrijwilligersstijlen en vrijwilligersinteresses. In toenemende mate zien we ook dat waar vroeger beroepskrachten werden aangestuurd door vrijwilligers we nu meer en meer zien dat professionals vrijwilligers omkaderen.
- In het sociaal-cultureel werk worden nogal wat freelancers ingezet.
- Maatschappelijke ontwikkelingen en transities dagen de verdere professionalisering uit.

- De workforce van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- Personeelsleden, freelancers en vrijwilligers vormen samen de workforce in het sociaal-cultureel volwassenenwerk.
- Personeelsleden en andere werknemers zijn goed voor meer dan 2.800 koppen. De werksoort die het meeste personeelsleden telt, zijn de verenigingen, gevolgd door de instellingen, de bewegingen en de Vormingplus-centra.
- 54 % van de personeelsleden werkt voltijds. 57 % van hen voert inhoudelijke taken uit. 71 % is vrouw. 80 % van het personeel is geschoold op professioneel bachelorniveau of master.
- Meer dan 5.000 freelancers neemt een opdracht op in het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Dit blijft stabiel over de jaren.
- Meer dan 60.000 vrijwilligers is actief in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Het grootste deel is actief in de verenigingen. 67 % van de vrijwilligers is vrouw.

► De arbeidsmarkt van het sociaal-cultureel werk

► Hoe zit het met de (toekomstige) arbeidsmarkt van het brede sociaal-cultureel werk en de aansluiting tussen onderwijs en deze arbeidsmarkt?

- Arbeidsmarktevoluties in het sociaal-cultureel werk
- De werkgelegenheid binnen het PC 329 van de sociaal-culturele sector nam met 6,9 % af tussen 2011 en 2016.
- Tussen 2016 en 2026 gaat de werkgeversfederatie uit van een totale vervangingsvraag van meer dan 37.000 personeelsleden voor wat betreft PC 329.
- Wat personeelsverloop in de sociaal-culturele sector betreft, geeft onderzoek uit 2013 aan dat het verloop (16,2 %) iets hoger ligt dan het Vlaamse gemiddelde.
De meeste werknemers stromen uit naar werk waarbij het intersectoraal verloop hoger is dan het intrasectoraal verloop. 66 % van die werknemers vertrekt vrijwillig wat hoger is dan het Vlaams gemiddelde. Redenen hebben te maken met de ontevredenheid met betrekking tot de organisatie, de jobinhoud, ontevredenheid over doorgroeimogelijkheden, de relatie met de leidinggevende en de verloning.
- Er is nood aan sensibiliseringscampagnes voor een positieve beeldvorming van de social profit, dit is blijvend belangrijk om de instroom van jongeren in de sector te verhogen. Hierbij is het van belang dat niet enkel wordt gefocust op zorg- en welzijnsberoepen maar dat er rekening dient gehouden met de heterogeniteit van sectoren en functies binnen de social profit.

- De aansluiting onderwijs – arbeidsmarkt
- De specifieke aansluiting tussen de opleidingswereld en het sociaal-cultureel werk vervaagt. Wat is het effect van de verminderde opleidingsaandacht in het hoger onderwijs op de instroom in de sociaal-culturele arbeidsmarkt enerzijds en de verdere ontwikkeling en onderbouwing van de professie anderzijds?
- Steeds meer beroepskrachten komen met diverse vooropleidingen het professioneel kader versterken. Dit daagt organisaties en het

werkveld uit om nieuwe medewerkers gepast te introduceren, op te leiden en te coachen in een voor hen niet altijd goed gekend werkveld en professie.

► Dataverzameling en onderzoek in/over het sociaal-cultureel werkveld

- Wat weten we van en over dataverzameling en onderzoek m.b.t. het sociaal-cultureel werkveld?
- Met betrekking tot het sociaal-cultureel werk beschikken we over relatief weinig data. We hebben het dan over zowel data verkregen via zelfregistratie, administratieve data en wetenschappelijke data. Er is werk aan de winkel om een duidelijk en gedragen kader te ontwikkelen over de verzameling en ontsluiting van relevante en accurate gegevens over het beleid en de praktijk van het sociaal-cultureel werk en de participatie eraan.
- Van oudsher is er weinig en weinig systematische onderzoeksaandacht m.b.t. het sociaal-cultureel werk. Onderzoek dat verricht wordt, is eerder occasioneel. Er is weinig aandacht voor een sociaal-culturele onderzoeksagenda en het is zoeken naar onderzoeks-middelen. Dit zowel vanuit een sector als overheidsperspectief. Nochtans kan onderzoek de wetenschappelijke onderbouwing, de scholing, beroeps- en methodiekontwikkeling van het sociaal-cultureel werk schragen. En zou specifiekere beleidsrelevant onderzoek m.b.t. het sociaal-cultureel werk, het sociaal-cultureel beleid mee kunnen schragen.

► Evoluties op het terrein, in de bovenbouw en het sociaal-cultureel beleid

► Welke evoluties zijn waar te nemen op het terrein, in de bovenbouw en het sociaal-cultureel beleid?

- Kwesties en ontwikkelingen in het sociaal-cultureel werkveld
- De verscheidenheid in verschillende mate van betrokkenheid met en beweeglijkheid van het werkveld maken het moeilijk om een gedeelde identiteit met bijhorende legitimering voor het sociaal-cultureel werk scherp te stellen.
- Heel wat organisaties uit het werkveld zoeken naar hun specifieke positie in een veranderende wereld. Bestaande organisatievormen staan onder druk, vervellen of transformeren zich naar nieuwe vormen. Er treedt hybridisering op.
- In de civiele samenleving ontstaan meer en meer nieuwe burgerinitiatieven. Leefwereldkwesties vormen dikwijls het vertrekpunt. Ze zetten in op thema's waar ook het bestaande middenveld of overheden op inzetten maar de trekkers van deze nieuwe initiatieven vinden die inzet onvoldoende.
- De culturele bovenbouw
- De culturele bovenbouw opereert in een onstabiele beleidsomgeving. De voorbije legislaturen werden gekenmerkt door besparingen en herstructureringen.

- De culturele bovenbouw bestaat uit sectorale steunpunten, transversale ondersteuners (op een specifiek thema gericht) en een nieuwe ‘territoriale’ speler.
- De overheidsfinanciering van belangenbehartigers werd afgebouwd behoudens voor De Federatie, de belangenbehartiger voor de amateurkunsten en het sociaal-cultureel werk.
- De culturele bovenbouw staat in algemene termen voor de uitdaging te zoeken naar meer afstemming en samenwerking. Daarnaast is er specifieke aandacht voor het zoeken naar afstemming en samenwerking m.b.t. onderzoek in het kader van de opmaak van een afsprakenkader onderzoek tussen het departement, de drie sectorale steunpunten Kunstenpunt, FARO en Socius en het Vlaams Centrum voor Circuskunsten.

Ontwikkelingen en kwesties in het overheidsbeleid m.b.t. het sociaal-cultureel werkveld

- Het cultuurbeleid en meer specifiek het sociaal-cultureel beleid is één van de eerste zich ontwikkelende beleidsdomeinen in de Vlaamse Gemeenschap na de eerste staatshervorming. Het is tekenend voor een politiek die het belang inziet van cultuur en dus ook cultuurbeleid in relatie tot de (zich ontwikkelende) gemeenschap. Het is ook tekenend voor een politiek die daarmee aangeeft dat cultuur (in zijn brede betekenis) gemeengoed is en niet overgelaten kan worden aan de markt en de mechanismen van vraag en aanbod.
- Doorheen de geschiedenis migreerden bepaalde deelsectoren uit het sociaal-cultureel werk naar andere beleidsdomeinen als onderwijs en welzijn.
- Het Vlaamse sociaal-cultureel beleid ontwikkelde zich subsectoraal en entte zich op de diverse verschijningsvormen en formats. Recent valt vast te stellen dat de werksoortelijke, subsectorale benadering in beleidskaders verlaten wordt voor meer open, dynamische functiegerichte benaderingen. Ook maakte gaandeweg een op kwantitatieve normen gebaseerd sociaal-cultureel beleid plaats voor een meer kwalitatieve benadering.
- Na een Vlaams beleid ontwikkelde zich ook een provinciaal en lokaal sociaal-cultureel beleid. Bij aanvang was het Vlaams beleid erg centralistisch ten opzichte van de ondergeschikte besturen. Doorheen de tijd wierpen de lokale overheden zich meer op als partners dan als uitvoerders van sociaal-cultureel beleid. Met de interne staatshervorming zijn de wijzigende relaties tussen de overheidsniveaus nog sterker geëvolueerd. De provincies verloren hun persoonsgebonden bevoegdheden en zijn dus niet meer gemachtigd een eigen sociaal-cultureel beleid te voeren. Een deel van het Vlaamse sociaal-cultureel beleid werd gedecentraliseerd naar de lokale besturen die hierin volledige autonomie krijgen. Samen met de bevoegdheden werden ook de middelen op een niet-geormerkte manier overgeheveld naar het gemeentefonds. Het is op dit ogenblik onduidelijk wat de gevolgen hiervan zullen zijn voor het lokale sociaal-cultureel beleid. Op Vlaams niveau rest enkel het beleid ten aanzien van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, het amateurkunstenbeleid en het jeugdwerkbeleid.
- Recent werpt de Vlaamse overheid zich op als stimulator van bovenlokale cultuur. Het lijkt dat hiermee een eerste stap is gezet in het ontwikkelen van een meer regionale insteek voor cultuurbeleid.

2. MAATSCHAPPELIJKE CONTEXT

We schetsen in eerste instantie een aantal belangrijke megaontwikkelingen in de samenleving die van invloed zijn op het sociaal-cultureel werk. Deze zijn niet nieuw maar zetten zich door. Nieuw is wel dat meer dan vroeger de impact van deze ontwikkelingen duidelijker doorwerken tot op leefwereldniveau. Wat leidt tot verdeeldheid, vertwijfeling, onzekerheid, angst of verzet van en tussen mensen. Wat op zijn beurt een voedingsbodem vormt voor radicalisering en polarisatie.

- ▶▶ **Megaontwikkelingen: verkleuring, vergrijzing en bevolkingsexpansie, versnelde (digitale) technologische ontwikkelingen, ecosysteem onder druk**
 - Verkleuring, vergrijzing en bevolkingsexpansie zullen sterk wegen op de publieke financiën en sociale zekerheid (verhoogde pensioenlasten, kosten voor de gezondheidszorg, werkloosheidsuitkeringen). Er is tevens grote nood aan capaciteitsuitbreiding van infrastructuur en dienstverlening (huisvesting, mobiliteit, kinderopvang, onderwijs, zorg). De druk op het welvaartssysteem leidt tot discussies omtrent de kerntaken van de overheid, wat op zijn beurt zal leiden tot wijzigende verhoudingen en nieuwe vormen van samenwerking tussen overheid, private marktspelers en middenveldorganisaties.
 - De bevolkingsaangroei zal leiden tot toename van verstedelijkte gebieden en zet druk op het omspringen met ruimte.
 - De technologische ontwikkelingen kunnen leiden tot een groeiende kennis- en technologiekloof tussen generaties en tussen sociale klassen. Er is nood aan sensibilisering en training met als dubbele focus: het leren omgaan met nieuwe technologieën en het objectief informeren over voor- en nadelen van nieuwe technologieën.
 - De stijgende (wereldwijde) virtuele verbondenheid en beïnvloeding leidt tot een stijgende invloed van burgers op economische, politieke en sociaal-culturele actoren en processen.
 - Het vraagstuk van ecologische verduurzaming kan niet los gezien worden van het duurzaam samenleven. We moeten respect hebben voor de ecologische draagkracht van de aarde maar ook respect hebben voor de noodzakelijkheid van sociale rechtvaardigheid op mondiaal vlak en dit zowel intragenerationeel (tussen Noord en Zuid, arm en rijk) als intergenerationeel (tussen huidige en toekomstige generaties).

▶▶ **Megaontwikkelingen werken door tot op leefwereldniveau**

- ▶ **Samen-leven**
 - Het samenleven op microniveau kenmerkt zich in een groei in verscheidenheid aan gezinsvormen en leefarrangementen.
 - Ouderen van 75+ en dus ook het aantal personen met ouderdomsziekten, beperkte mobiliteit, specifieke zorgnoden vormen een groeiende nieuwe groep binnen onze samenleving die nieuwe uitdagingen naar integratie toe oproepen.

- De vergrijzing en verkleuring van de bevolking brengt groeiende armoede met zich mee. Dit ondermijnt de uitbouw van een duurzame maatschappij.
- De migratiestroom wordt steeds complexer. Er is een groeiende diversiteit in de achtergronden van migranten op etnisch, taalkundig, cultureel en religieus vlak.
- Er is een groeiende verstedelijking in Vlaanderen maar het blijven vooral de grootstedelijke omgevingen die uitdagingen m.b.t. samenlevingsvorming met zich meebrengen. Vlaanderen vergrijst terwijl in Brussel de bevolking jonger wordt. Overal zet de verkleuring van de bevolking zich door. Het aandeel van mensen met een etnisch diverse afkomst zal nog toenemen. In Antwerpen is dit nu al 40 %, in Brussel 50 %.
- De bevolkingsaan groei, groeiende diversiteit en toenemende verstedelijking dragen bij tot een gedwongen nabijheid van anderen.
- De aanwezigheid van andere culturen en de uitwisseling van niet-westerse culturele inhouden onder invloed van internationale mobiliteit en globalisering zorgen voor fragmentatie van het sociale weefsel. Gekende leef- en waardepatronen zijn onderhevig aan verandering.
- Er is een moeizame omgang tussen groepen in de samenleving, vaak nog met de nadruk op het zogenaamd anders-zijn van groepen met een etnisch-cultureel diverse achtergrond. Op moeilijkheden met het samen-leven wordt steeds vaker repressief gereageerd. De keuze voor repressie haalt het van preventie en een doordacht sociaal beleid. Polarisatie neemt toe.
- De opkomst van ICT en het wegvallen van locatiegebondenheid zorgt ervoor dat samen-leven zich niet enkel meer afspeelt in de fysieke ruimte maar ook weerspiegeling krijgt in de virtuele ruimte.

► **Verenigingen en participeren**

- Er zijn weinig aanwijzingen voor een terugval in het verenigingsleven en participatie. Er zijn wel verschuivingen en een transformatie in de manier waarop we verenigen en participeren. Individualisering, informalisering, intensivering, internationalisering en informatisering zijn drijvende krachten hierachter.
- Veranderingen in de bevolkingsstructuur (vergrijzing, migratie en éénoudergezinnen) zullen een impact hebben op de manier waarop mensen zich gaan verenigen en participeren. Culturele verscheidenheid zal bijdragen tot verscheidenheid in zich verenigen en participeren. Maar ook fysieke en/of financiële beperkingen bij een groeiende groep in onze maatschappij zullen vragen oproepen naar andere inhouden (dichter bij de leefwereld) en andere vormen van zich verenigen en participeren.
- Innovaties in het domein van digitalisering en sociale media verruimen/veranderen de mogelijkheden van mensen om zich te verenigen en te participeren.
- De megaontwikkelingen in de samenleving brengen nieuwe thema's mee waarrond mensen zich gaan verenigen. (bv. Ouderdomsziekten, biotechnologie en voeding, ontwikkelingen in de medische zorg, duurzame levensstijl, ...)
- De beschikbaarheid van individuen om zich te verenigen en te participeren, zal wijzigen onder invloed van arbeidsmarktevoluties (stijging van pensioenleeftijd, flexibilisering van de arbeidstijd, ...)
- Politieke participatie verschuift van geïnstitutionaliseerde vormen van participatie naar subpolitiek (het vormgeven van de samenleving van onderuit) en onconventionele acties hierbij geholpen door innovaties rond sociale media.

- De kwaliteitseisen en verwachtingen die participanten stellen aan verenigingen verstrengen onder invloed van consumptiegedrag dat steeds meer gestuurd wordt vanuit de individuele ervaringswereld
- De toenemende eisen vanuit de overheid naar verdere professionalisering van het verenigingsleven in combinatie met het uitgebreide regelgevend kader, verhogen de drempels voor vrijwilligers om zich actief te engageren in verenigingen.

► **Leren**

- Onder invloed van demografische verschuivingen wordt het gekende leer- en onderwijssysteem verder uitgedaagd. Het huidige onderwijssysteem kent geen sterke sociale mix en werkt ongelijkheid verder in de hand.
- De algemene stijging van de scholingsgraad bij de bevolking zorgt voor dualisering tussen hoog- en laaggeschoolden
- Globalisering, nieuwe technologieën en toename van wetenschappelijke kennis zorgen voor een informatieoverload, waarbij de media een sturende rol hebben. De noodzaak ontstaat om kritisch te leren omgaan met beschikbare informatie.
- Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt (minder standaardisering, meer flexibiliteit en meer kennisintensieve jobs) vergroten het belang van ondernemerschap, creatief denken, zelfstandig werken, levenslange bijscholing.
- Grote maatschappelijke uitdagingen zoals armoede, duurzaamheid, ... vragen niet enkel dat mensen leren over deze uitdagingen maar ook actief leren omgaan met en oplossingen zoeken voor deze uitdagingen.
- Het belang van wetenschap en technologie blijft toenemen. Het belang aan digitale geletterdheid en technologisch inzicht wordt belangrijker.

► **Ruimte**

- Door de verwachte bevolkingsgroei zal er nood zijn aan capaciteitsuitbreiding van infrastructuur waardoor de druk op de fysieke ruimte groter zal worden. Migratie, vergrijzing en gezinsverdunding zullen ook leiden tot een ander soort ruimtegebruik.
- De druk op de fysieke ruimte in combinatie met het groeiende belang van multidisciplinaire samenwerkingen zullen verdere concentratie en verweving van verschillende functies op bepaalde locaties in de hand werken.
- Door de bevolkingsaan groei en de superdiversiteit van de bevolking claimen steeds grotere groepen een deel van de ruimte. Dit kan leiden tot meer spanning rond de steeds krappere wordende ruimte.
- Door de verdere verstedelijking in Vlaanderen zal de stedelijke ruimte aan belang winnen. De verstedelijking zal enerzijds grootstedelijke problemen vergroten. Anderzijds wordt de stad naar de toekomst toe algemeen gezien als de belangrijkste plaats voor experiment rond alternatief ruimtegebruik.
- Er is een toenemend bewustzijn voor de noodzaak van een duurzaam en ecologisch denk- en handelingspatroon bij de invulling en vormgeving van de ruimte.
- Technologische ontwikkelingen en globalisering hebben een virtuele ruimte doen ontstaan, waar ontmoeting en interactie los van tijd en ruimte mogelijk zijn.

► **Veranderende relaties middenveld – overheid – profitsector – burger**

- De toenemende complexiteit van de samenleving leidt tot toenemend gevaar voor overregulering en steeds grotere verantwoordingsdruk.
- Er is een groeiende onzekerheid over de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat. Budgettaire krapte bij de overheid leidt tot debat over welke juist de kerntaken zijn van de overheid en een verscherpte formulering van beleidsprioriteiten.
- Politieke participatie verschuift van geïnstitutionaliseerde vormen van participatie naar subpolitiek (vormgeven van de samenleving van onderuit) en onconventionele acties.
- De superdiverse samenleving stelt uitdagingen aan de overheid (politiek) en het middenveld om deze zeer complexe groep van individuen juist te vertegenwoordigen en aan alle burgers te appelleren.
- Het klassieke economische groeiparadigma wordt steeds breder in vraag gesteld door de huidige financiële, economische en ecologische crisis. Er is groeiende aandacht voor het zoeken naar alternatieve economische modellen.
- Zowel binnen de overheid als binnen het middenveld worden steeds meer managementprincipes toegepast.
- Het stimuleren en ondersteunen van sociale innovatie door overheden neemt aan belang toe.
- De globalisering van maatschappelijke, ecologische, economische, ... problemen bemoeilijkt een adequaat lokaal overheidsoptreden.
- Verdere vrijmaking van de handel verhoogt de marktconcurrentie voor het aanbieden van producten en diensten.

► **Vrije tijd**

- Ondanks de daling van de formele arbeidstijd is er een (subjectief) gevoel van toenemende drukte door de verdere inburgering van het tweeverdienersmodel en het exponentieel groeiende aanbod aan activiteiten in de vrije tijd. Ook de globalisering en technologische ontwikkelingen – waardoor een 24-ureneconomie is ontstaan, draagt bij tot dat gevoel.
- Zolang het optrekken van de pensioengerechtigde leeftijd geen gelijke tred houdt met de verlenging van de levensduur blijft de groep 'niet-arbeidsbevolking' aangroeien
- Evoluties in de arbeidsmarkt, in onderwijs en beleid dragen ertoe bij dat de vroegere lineaire invulling van de tijd tijdens de levensloop van een individu nu veel complexer is geworden.
- Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en snelheid van technologische ontwikkelingen vragen en bieden meer flexibiliteit, ook in de invulling van activiteiten in de vrije tijd.
- Technologische ontwikkelingen dragen ertoe bij dat we tijd op een andere manier beleven en dat de grenzen tussen verschillende soorten tijd vervagen.
- De betekenis van vrije tijd wordt belangrijker voor de constructie van iemands identiteit. Dit verhoogt de druk op individuen om de vrije tijd nuttig te gebruiken.
- Het vrijetijdsaanbod is exponentieel gegroeid in de laatste decennia. Nieuwe spelers in dit vrijetijdsaanbod – zowel de overheid en marktspelers – hebben voor het sociaal-cultureel veld de concurrentie vergroot om de aandacht van individuen in hun vrije tijd.